

Piotr Niczyporuk

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: p.niczyporuk@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2240-0959

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.05

Nadzór nad działalnością bankierów rzymskich (*nummularii*) w starożytnym Rzymie

ABSTRAKT

Celem artykułu jest analiza źródeł prawnych i literackich odnoszących się do kwestii nadzoru nad działalnością bankierów (*nummularii*). Przeprowadzone rozważania dowiodły, że edylowie, namiestnicy prowincji lub *praefectus Urbis*, sprawowali nadzór nad bankierami. Każdy z tych urzędników posiadał oddzielne kompetencje w ramach nadzoru nad *nummularii*. Działalność bankiera była ważna z punktu widzenia interesu publicznego, dlatego nie dziwi fakt, że rzymscy urzędnicy sprawowali szeroką kontrolę nad tą sferą życia gospodarczego.

ABSTRACT

The Supervision over Roman bankers (*nummularii*)

The aim of the article is the analysis of the legal and literary sources referring to the issue of supervision over the activity of bankers (*nummularii*). The considerations carried out proved that the aediles, provincial governors or Urbis praefectus, exercised supervision over the bankers. Each of these officials had separate competences as part of the supervision of *nummularii*. The banker's activity was important from the point of view of public interest, which is why it is not surprising that the Roman officials held extensive control over the activity of bankers.

Słowa kluczowe: bankierzy rzymscy, *nummularii*, edyl, prefekt miasta, namiestnik prowincji, *mensa nummularia*

Key words: Roman bankers, *nummularii*, aedile, prefect of the City, governor, *mensa nummularia*

Bankierzy oferowali swoim klientom usługi głównie w miejscach publicznych usytuowanych na *Forum*¹. Prowadzili oni swą działalność finansową w specjalnie wydzielonych kantorach zwanych początkowo *tabernae*, a następnie *mensae*². W związku z tym, że owe miejsca znajdowały się na targowiskach, były one w sferze zainteresowania *magistratus populi romani*³. Bankierami prowadzącymi swoje operacje w ramach *tabernae*, a następnie *mensae* byli *argentarii* a także *mensularii*, czy *coactores argentarii*⁴. Również *nummularii*, których głównym zadaniem była kontrola jakości i wymiana monet prowadzili swoje operacje w miejscach publicznych⁵. Początkowo wykonywali je występując w roli urzędowych probierców, następnie stali się konkurentami innych bankierów oferując szereg usług finansowych w ramach *mensa nummularia*⁶.

Nadzór sprawowany przez edylów

W okresie republiki nadzór nad targowiskami należał do edylów plebejskich⁷ oraz edylów kurulnych⁸, którzy zostali wyposażeni we władzę policyj-

¹ Liv., *Ab urbe condita* 1, 35, 10; Dion. Hal. 3, 67, 4. Por. P. Niczyporuk, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013, s. 147 i nast.

² L. Schmitz, 'Mensarii', 'Mensularii', or 'Nummularii', [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 750; idem, 'Argentarii', [w:] ibidem, s. 130; J. Oehler, 'Argentarii' (1), „Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft” [dalej: RE] 1895, nr 2, szp. 706-710; P. Habel, 'Argentarii' (2), RE 1895, nr 2, szp. 710-711; M. Talamanca, 'Argentarii', „Novissimo Digesto Italiano” [dalej: NNDI] 1957, nr 1.2, s. 940 i nast. Szerzej zob. G. Maselli, 'Argentaria'. *Banche e banchieri nella Roma repubblicana. Organizzazione prosopografia terminologia*, Bari 1986, 138 i nast.; A. Földi, *Dubbi e ipotesi in tema della terminologia relativa ai banchieri romani*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, t. 1, Warszawa 2000, s. 207 i nast.; E. Stolfi, *Studi sui „Libri ad edictum” di Pomponio. Contesti e pensiero*, „Collana della Rivista di Diritto Romano” 2001, Maggio, s. 483 i nast., www.ledonline.it/rivistadiritoromano.

³ Por. R. Brtko, *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*, Bratislava 2013, s. 109.

⁴ P. Niczyporuk, op. cit., s. 147 i nast.

⁵ CIL. XIV, 2045. Por. P. Castrén, H. Lilius, *Graffi ti del Palatino: II, Domus Tiberiana*, Helsinki 1970, (=Acta Instituti Romani Finlandiae, IV.), s. 196; J. Andreau, *La vie financière dans le monde Romain. Les métiers des manières d'argent (IV e siècle au J.C. – III e siècle ap. J.C.)*, Roma 1987, s. 461; A. Petrucci, 'Mensam exercere'. *Studi sull'impresa finanziaria romana (II sec. a.C. – metà del III sec. d.C.)*, Napoli 1991, s. 253 i nast.

⁶ P. Niczyporuk, op. cit., s. 153 i nast.

⁷ T. Mommsen, *Römischen Staatsrecht*, t. 2.1, Leipzig 1877 (przedruk Basel 1952), s. 471; O. Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, t. 1, Leipzig 1885, s. 250; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*², t. 2, Napoli 1975, s. 237 i nast.; M. Kurýłowicz, 'Loca aedilem metuentia' (*Sen. de vita beata* 7, 1, 3). *Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej*, „Annales UMCS. Sectio G, Ius” 1985–1986, nr 22-23, s. 123 i nast.; idem, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich w prawach handlowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 876, „Prace Prawnicze” 1989, nr 125, s. 65 i nast.; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 14 i 26 i nast.

⁸ W. Kubischek, 'Aedilis', RE 1894, nr 1.1, szp. 458; W.W. Buckland, *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1908, s. 52 i nast.;

ną⁹. Było to związane ze sprawowaną przez nich *cura annonae* i dbałością o utrzymanie porządku publicznego na ulicach, placach i *Forum*¹⁰.

W ogólnym nadzorze nad działalnością handlową mieścił się nadzór nad obrotem pieniężnym, a w szczególności kontrola legalności transakcji dokonywanych przez bankierów oraz zwalczanie lichwy¹¹. Jednakże nadzorowi ze strony edylów¹² podlegali jedynie ci, którzy prowadzili swoje kantory na *Forum*. Miejsca, w których bankierzy prowadzili swą działalność, bardzo często stały na gruncie publicznym, były własnością ludu rzymskiego i w jego imieniu były wynajmowane poszczególnym przedsiębiorcom¹³. Edyl mógł więc kontrolować przydział owych kantorów poszczególnym bankierom i w związku z tym korzystając ze swoich uprawnień, mógł badać legalność transakcji w nich prowadzonych.

-
- H. Siber, *Die plebejischen Magistraturen bis zur 'lex Hortensia'*, Leipzig 1939, s. 7 i nast.; D. Sabbatucci, *L'Edilità romana: magistratura e sacerdozio*, Roma 1954 (Memorie della Accademia Nazionale dei Lincei–Classe di Scienze morale, storiche e filologiche 8.6, fasc. 3), s. 255 i nast.; E. Volterra, *Intorno all'editto degli edili curuli*, [w:] *Scritti della facoltà di Bologna in onore di U. Borsi*, Padova 1955, s. 3 i nast.; idem, *Ancora sull'editto degli edili curuli*, „Iura” 1956, nr 7, s. 141 i nast.; A. Guarino, *L'editto edilizio e il diritto onorario*, „Labeo. Rassegna di dritto romano” [dalej: Labeo] 1955, nr 1, s. 295 i nast.; idem, *Ancora sull'editto edilizio*, Labeo 1956, nr 2, s. 352 i nast.; U. Colli, ‘Aediles’, NNDI 1957, nr 1.1, s. 338 i nast.; G. Impallomeni, *L'editto degli edili curuli*, Padova 1955, s. 7 i nast.; idem, ‘Edictum aedilium curulium’, NNDI 1960, nr 6, s. 372 i nast.; A.A. Schiller, *Roman Law: Mechanisms of Development*, Mouton 1978, s. 186; S. Tondo, *Profilo di storia costituzionale romana*, t. 1, Milano 1981, s. 173 i nast.; M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 65 i nast.; idem, ‘Tresviri capitales’ oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne, „Annales UMCS, Sectio G Ius” 1993, nr 40, s. 77 i nast.; idem, *Działalność edylów rzymskich w okresie republiki w sprawach agrarnych*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. A. Sokala, E. Gajda, Toruń 2001, s. 97 i nast.; M. Kaser, K. Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996, s. 174; A. Watson, *Sellers' Liability for Defects: Aedilician Edict and Praetorian Law*, „Iura” 1987, nr 38, s. 167 i nast.; W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Zweiter Abschnitt: Die Magistratur*, München 1995, s. 481 i nast.; C. Russo Ruggeri, ‘Ne veterator pro novicius veneat’, „Indexquaderni camerti di studi romanistici, International Survey of Roman Law” 1996, nr 24, s. 251 i nast.
- ⁹ A.W. Zumpt, *Das Criminalrecht der römischen Republik*, t. 2, *Die Schwurgerichte*, Berlin 1865, s. 120; M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 66; idem, *Zur Marktpolizei der römischen Ädilen*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, s. 439 i nast.; idem, *Nadzór magistratur rzymskich nad porządkiem publicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo i porządek publiczny – historia, teoria, praktyka: Konferencja naukowa: Hadle Szklarskie, 26 września 2003 r.*, red. E. Ura, Rzeszów 2003, s. 43 i nast.; W. Nippel, *Aufruhr und „Polizei“ in der römischen Republik*, Stuttgart 1988, s. 29 i nast.
- ¹⁰ Cic., *De legibus* 3, 3, 7. Por. S. Ruciński, ‘Praefectus Urbis. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa, Poznań 2008, s. 97 i nast. Zob. także M. Kuryłowicz, ‘Crimen artioris annonae’, „Res Historica” 2010, nr 29, s. 73 i nast.
- ¹¹ G. Dignös, *Die Stellung der Aedilen im römischen Strafrecht* (Dissertation), München 1962, s. 42 i nast.; M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 67 i nast.; A. Pikulska-Robaszkiewicz, *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, Łódź 1999, s. 81 i nast.
- ¹² J. Oehler, ‘Argentarii’ (1), szp. 706 i nast.
- ¹³ J. Krzynówek, *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa 2000, s. 175 i nast.; E. Höbenreich, ‘Annona’. *Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997, s. 64.

Nadzorując w tym zakresie funkcjonowanie rynku, *aediles* sprawdzali w szczególności poziom cen, jakość świadczonych usług i wysokość pobieranych odsetek. W praktyce więc nadzór obejmował swym zasięgiem osoby zajmujące się w sposób profesjonalnych działalnością bankierską¹⁴, prowadzących swoje operacje w ramach *tabernae* czy *mensae*. Początkowo edylowie mogli kontrolować w taki sposób jedynie *argentarii*, którym wynajmowali znajdujące się na forum kantory¹⁵. Z czasem został on rozciągnięty na innych bankierów oferujących swoje usługi w miejscach publicznych.

Nadzorowi ze strony edylów zostali poddani *nummularii* i to prawdopodobnie w dwóch aspektach swojej działalności. Jako osoby, których głównym zadaniem była kontrola jakości i wymiana monet, musieli pozostawać w orbicie zainteresowania *magistratus*. *Nummularii* występując w roli urzędowych probierców podlegali więc nadzorowi ze strony edylów, w których to w obszarze działalności znajdowała się kontrola rzetelności miar i wag¹⁶, a ich wzorce znajdowały się w świątyniach¹⁷. Bankierzy lokowali swoje kantory w pobliżu miejsc kultu, gdyż z grona pielgrzymów rekrutowali się ich potencjalni klienci¹⁸. Z drugiej strony prowadzenie przez *nummularii* działalności o charakterze bankierskim wykraczającej poza operacje badania jakości i wymiany, czy też zamiany monety skutkowało objęciem ich nadzorem ze strony edylów. Warunkiem takich działań ze strony *aediles* był wcześniejszy przydział kantoru kontrolowanemu bankierowi.

Edylowie wdrażając procedury nadzorcze wobec osób zajmujących się działalnością bankierską mieli na względzie szeroko pojęty interes publiczny, chroniąc w ten sposób potencjalnych klientów. Stosowali oni, na podstawie swej władzy karno-administracyjnej, w sprawach handlowych przede wszystkim bezpośrednie środki represji, które przysługiwały im w ramach właściwej wszystkim magistraturom *coërcitio*¹⁹. Edylowie dysponowali więc wystarczającą władzą, uprawniającą ich do zastosowania dostępnych represji²⁰. Zatem w sprawach mniejszej wagi stosowali edylowie proste środki karnoadministracyjne,

¹⁴ A. Pikulska-Robaszkiewicz, op. cit., s. 81 i nast.

¹⁵ Liv., *Ab urbe condita* 1, 35, 10; Dion. Hal. 3, 67, 4. P. Niczyporuk, op. cit., s. 147 i nast.

¹⁶ M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 71 i nast.

¹⁷ W. Smith, *Moneta*, [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 620 i nast.; *Vademecum historyka starożytnej Grecji Rzymu*, red. E. Wipszycka-Bravo, t. 1, Warszawa 1983, s. 334.

¹⁸ A. Petrucci, op. cit., s. 253 i nast.

¹⁹ Por. J.L. Strachau-Davidson, *Problems of the Roman Criminal Law*, t. 1, Oxford 1912 (przedruk Amsterdam 1969), s. 143; J. Bleicken, *Ursprung und Bedeutung der Provocation*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung” [dalej: ZSS] 1959, t. 76, s. 370; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*², t. 2, s. 719; M. Kaser, *Die Jurisdiktion der kurulischen Ädilen*, [w:] *Mélanges Philippe Meylan*, Lausanne 1963, s. 174; M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 75.

²⁰ A. Pikulska-Robaszkiewicz, op. cit., s. 82.

jak *pignoris captio*, czyli zajęcie rzeczy, jej niszczenie oraz chłosta²¹. W innych skomplikowanych sytuacjach, szczególnie gdy napotykali opór karanych, sięgali po surowszą i dotkliwszą grzywnę.

Kompetencje nadzorcze *praefectus Urbi*

W początkach pryncypatu zmieniły się w istotny sposób kompetencje urzędników. Owe przemiany objęły swym zakresem również i edylów. Zaczęli oni tracić na znaczeniu, a ich kompetencje przejmowali urzędnicy cesarscy²². Co prawda edylowie najdłużej utrzymali swoje prerogatywy w sprawach handlowych, jednak i w tej sferze prefekt annony²³ i *praefectus Urbi*²⁴ otrzymali kosztem *aediles* daleko idące kompetencje. Przypuszczalnie dość szybko w orbicie zainteresowania tych właśnie urzędów znalazły się osoby zajmujące się działalnością bankierską. Uprawnienia nadzorcze względem bankierów leżały w zakresie kompetencji prefekta miasta. W katalogu przekazanym przez Paulusa znajdujemy prerogatywy *praefectus Urbi* względem *argentarii*.

D. 1, 12, 2 (*Paulus libro singulari de offi cio praefecti Urbi*): *Adiri etiam ab argentariis vel adversus eos ex epistula divi Hadriani et in pecuniariis causis potest.*

²¹ M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 75. O chłości w polskiej literaturze zob. P. Kołodko, *Prawne aspekty ograniczenia chłosty w prawie rzymskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2006, t. 4, s. 25 i nast.; idem, *Chłosta jako dodatkowy środek karny zastrzegający dolegliwości właściwej kary*, [w:] *‘Salus rei publice suprema lex’*. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 87 i nast.; idem, *Chłosta jako kara w rzymskim wojskowym prawie karnym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2007, nr 7, s. 61 i nast.

²² M. Kuryłowicz, *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich...*, s. 77.

²³ E. Höbenreich, *‘Annona’*. Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat, op. cit., s. 64 i nast.; S. Ruciński, *‘Praefectus Urbi’*. Strażnik..., s. 97.

²⁴ M. Brancher, *La jurisdiction civile du ‘Praefectus Urbi’*, Paris 1909, s. 14, przyp. 2; A.A. Schiller, *The Jurist and the Praefects of Rome*, „Revue Internationale des droits de l’Antiquité” [dalej: RIDA] 1949, nr 3, s. 324; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, t. 4, Napoli 1974, s. 240; H. Pavis D’escurac, *La Préfecture de l’annone: Service Administratif Impérial d’Auguste à Constantin*, Rome 1976 [= Bibliothèque des Écoles françaises d’Athènes et de Rome 226], s. 3 i nast.; S. Ruciński, *Geneza cesarskiej prefektury miejskiej*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” [dalej: EOS] 1998, nr 85, fasc. 1, s. 91-105; idem, *‘Praefectus Urbi’*. Le Gardien de l’ordre public à Rome sous le Haut-Empire Romain (à partir d’Auguste jusqu’à Dioclétien), EOS 2005, nr 92 [2007], fasc. 2, s. 283-288; idem, *Vigilesque suo pro Caesare cure, dulce opus. Prefekt miasta strażnikiem bezpieczeństwa cesarza w I w. po Chr.*, [w:] *‘Salus rei publicae suprem lex’*. Ochrona interesów państwa w prawie karnym..., s. 251 i nast.; idem, *Prefekt miasta nadzorcą „obcych” w cesarskim Rzymie na podstawie De morte Peregrini 18 Lukiana z Samosaty*, „Antiquitas” 2007, nr 29 [Grecy, Rzymianie i ich sąsiedzi, red. K. Nawotko, M. Pawlak], s. 521-539; idem, *‘Praefectus Urbi’*. Strażnik..., s. 97; idem, *‘Praefectus Urbi’*. Le Gardien de l’ordre public à Rome sous le Haut-Empire Romain, Poznań 2009, s. 101.

Prefekt miasta posiadał kompetencje względem bankierów z mocy konstytucji boskiego Hadriana. Do *praefectus Urbi* mogły być wnoszone skargi przez *argentarii*, jak również przeciwko nim, a także skargi w innych sprawach pieniężnych. Kontrola była możliwa przede wszystkim dzięki nałożonemu na bankierów obowiązkowi prowadzenia ksiąg rachunkowych (*rationes*)²⁵. Przypuszczalnie te uprawnienia *praefectus Urbi* miały głębsze uzasadnienie. W praktyce nadzór prefekta miasta obejmował swym zasięgiem osoby zajmujące się w sposób profesjonalny działalnością bankierską, prowadzących swoje operacje w ramach *mensae argentariae*. Był więc realizowany wobec tych bankierów, którym urzędnicy cesarscy, podobnie jak we wcześniejszym okresie edylowie, wynajmowali znajdujące się na forum kantory. Z czasem nadzór *praefectus Urbi* został rozciągnięty na wszystkie osoby zajmujące się działalnością bankierską, jeśli wykonywali swoje operacje w ramach *mensa*. Cesarskie regulacje dawały kompetencje do generalnej kontroli działalności bankierskiej, która miałaby przeciwdziałać podejmowaniu przez nich czynów zabronionych przez prawo, a w szczególności stosowania lichwy i spekulacji²⁶. W zakres ogólnych prerogatyw *praefectus Urbi* w zakresie kontroli nad handlem i zaopatrzeniem wchodziły szczególne uprawnienia realizowane wobec przedsiębiorców zajmujących się operacjami finansowymi, głównie bankierskimi. Kompetencje nadzorcze prefekta miasta były realizowane wobec *nummularii* w sytuacji, gdy prowadzili oni *mensa nummularia* i tam oferowali swoim klientom szereg usług związanych z obrotem pieniężnym. Jednak to nie jedyne uprawnienia *praefectus Urbi* względem tej grupy bankierów.

Prefekt miasta posiadał kompetencje w zakresie nadzoru nad działalnością *nummularii*, jako wyspecjalizowanych kontrolerów monet.

D. 1, 12, 1, 9 (*Ulpianus libro singulari de officio praefecti Urbi*): *Praeterea curare debebit praefectus urbi, ut nummularii probe se agant circa omne negotium suum et temperent his, quae sunt prohibita.*

Wypowiedź autorstwa Ulpiana będąca kontynuacją poprzedniego fragmentu²⁷ wskazywała, że *praefectus Urbi* powinien troszczyć się, aby *nummularii* przy

²⁵ P. Niczyporuk, op. cit., s. 173 i nast.

²⁶ Por. A. Pikulska-Robaszkiewicz, *Problem lichwy w republikańskim Rzymie* [w:] *Honeste vivere...*, op. cit., s. 187; S. Ruciński, 'Praefectus Urbi'. *Strażnik...*, s. 99.

²⁷ D. 1, 12, 1, 8 (*Ulpianus libro singulari de officio praefecti Urbi*): *Quod autem dictum est, ut servos de dominis querentes praefectus audiat, sic accipiemus non accusantes dominos (hoc enim nequaquam servo permittendum est nisi ex causis receptis) sed si verecunde expostulent, si saevitiam, si duritiam, si famem, qua eos premant, si obscenitatem, in qua eos compulerint vel compellant, apud praefectum urbi exponant. Hoc quoque officium praefecto urbi a divo Severo datum est, ut mancipia tueatur ne prostituantur.*

każdej swojej czynności działali właściwie i nie dopuszczali się tych czynności, które były zakazane.

Regulacje przekazane przez jurystę odnosiły się do *nummularii* jako kontrolerów monet, a obowiązek nadzoru nad ich operacjami został nałożony na prefekta miasta z mocy konstytucji boskiego Sewera, a nie – jak twierdzi S. Ruciński – od *epistulae* Hadriana²⁸. Prawdopodobnie powyższe powinności *praefectus Urbi* miały związek ze stosowaniem w operacjach bankierskich urzędowych miar i wag²⁹. Byłyby więc te kompetencje powiązane z uprawnieniem prefekta miasta do tworzenia wzorcowych odważników stosowanych przy operacjach bankierskich. Zatem kupcy i bankierzy zostali poddani kontroli w zakresie systemu miar i wag, który stosowali³⁰, a miało to związek z *cura annonae*. Stosowanie niewłaściwych odważników było ciągle traktowane jako przestępstwo w myśl *lex Cornelia de falsis*, podlegające osądowi przez powołaną w czasach Augusta specjalną *quaestio annonae*³¹. Z czasem jej kompetencje przejęło sądownictwo cesarskie³², na którego czele stanął właśnie *praefectus Urbi*³³.

Przypuszczalnie w ścisłym związku z jurysdykcją prefekta miasta w zakresie kontroli nad handlem i przedsiębiorcami zajmującymi się operacjami finansowymi pozostawał kolejny fragment, tym razem autorstwa Ulpiana, odnośnie do kompetencji *praefectus Urbi*.

²⁸ Por. S. Ruciński, 'Praefectus Urbi'. *Strażnik...*, s. 99. S. Ruciński powoływał się na D. 1, 12, 2. Rzeczywiście we fragmencie autorstwa Paulusa wymieniono regulację cesarza Hadriana, ale odnosiła się ona do argentarii. Nummularii zaś zostali wymienieni w innym fragmencie, autorstwa późniejszego jurysty Ulpiana i dopiero w czasach Septymiusza Sewera poddano ich kontroli *praefectus Urbi* (D. 1, 12, 1, 8-9).

²⁹ Por. rozważania T. Mommsen, *Römischen Staatsrecht*, t. 2.2, Leipzig 1888 (przedruk Basel 1952), s. 1063 i nast.; E. Herzog, *Geschichte und System der römischen Staatsverfassung*, t. 2, Leipzig 1891, s. 734; P.-E. Vigneaux, *Essai sur l'histoire de la praefectura urbis à Rome*, Paris 1896, s. 336; R. Cagnat, 'Praefectus urbi', *Le Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, red. Ch. Daremberg, E. Saglio [dalej: DS] 1896, nr 4.1, s. 620; T. Dydyński, *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899, s. 155 i nast.; B. D'Orgeval, *L'Empereurs Hadrien oeuvre législative et administrative*, Paris 1950, s. 171; H. Freis, *Die Cohortes Urbanae*, Köln – Graz 1967 (Epigraphische Studien 2), s. 45 i nast.; J. de Churruca, *Die Gerichtsberkiet des 'praefectus urbi' über die 'argentarii' im klassischen römischen Recht*, ZSS 1991, t. 108, s. 308 i nast.

³⁰ S. Ruciński, 'Praefectus Urbi'. *Strażnik...*, s. 99 i nast. Por. także *CIL*. II, 4962; 6245; V, 8119; IX, 6088; X, 8068.

³¹ D. 48, 12, 2 pr.–2. Zob. W. Kunkel, *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974 (Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historisch Klasse [1969] 2), s. 92; H. Pavis d'Escurac, op. cit., s. 276; M. Kuryłowicz, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawie fałszywych miar i wag*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1991, nr 33.1-2, s. 77; idem, *Przestępstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1993, nr 34.1, s. 9 i nast.; B. Santalucia, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*², Milano 1998, s. 204 i nast.

³² M. Kuryłowicz, *Przestępstwa spekulacji...*, s. 9, przyp. 15; L. Solidoro Maruotti, *Aspetti della 'giurisdizione civile' del 'praefectus urbi' nell'età severiana*, „Labeo” 1993, nr 39, s. 228 i nast.

³³ S. Ruciński, 'Praefectus Urbi'. *Strażnik...*, s. 100.

D. 1, 12, 1, 13 (*Ulpianus libro singulari de officio praefecti Urbi*): *Et urbe interdicere praefectus urbi et qua alia solitarum regionum potest, et negotiatione et professione et advocacionibus et foro, et ad tempus et in perpetuum: interdicere poterit et spectaculis: et si quem releget ab Italia, summovere eum etiam a provincia sua.*

Zgodnie z wypowiedzią jurysty prefekt miasta mógł także wydawać zakazy obowiązujące w mieście w sprawach handlu. Zatem *praefectus Urbi*, czasowo lub na stałe, zakazywał zajmowania się operacjami bankierskimi oraz innymi czynnościami związanymi z prowadzeniem interesów, szczególnie finansowych. Owe kompetencje prefekta miasta dotyczyły wszystkie osoby zajmujące się działalnością bankierską, szczególnie gdy prowadziły one swoje operacje w ramach *mensa*. W sposób istotny dotyczyły *nummularii*, i to szczególnie tych występujących w roli urzędowych probierców, sprawdzających jakość i wymieniających monety.

Uprawnienia kontrolne namiestnika prowincji względem *nummularii*

W okresie prawa klasycznego możemy znaleźć wzmianki o nadzorze sprawowanym wobec bankierów rzymskich przez urzędników prowincjonalnych³⁴. Swetoniusz opisał postępowanie późniejszego cesarza Galby w stosunku do *nummularii*.

Suet., *Vita Galbae* 9. *Per octo annos varie et inaequaliter provinciam rexit, primo acer et vehemens et in coercendis quidem delictis vel immodicus. Nam et nummulario non ex fide versanti pecunias manus amputavit mensaeque eius adfixit, et tutorem, quod pupillum, cui substitutus heres erat, veneno necasset, cruce adfecit; implorantique leges et civem Romanum se testificantem, quasi solacio et honore aliquo poenam levaturus, mutari multoque praeter ceteras altiore et dealbatam statui crucem iussit. Paulatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiae praeberet Neroni, et ut dicere solebat, quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.*

Galba, jako namiestnik prowincji (*praesides provinciae*) Hiszpania Tarrakońska w latach 60–68 n.e. rozkazał obciąć ręce bankierowi (*nummularius*) nieuczciwie zmieniającemu pieniądze. By pokazać jeszcze większą surowość nakazanej kary, zarządził przybicie obciętych rąk do stołu, na którym ów bankier dokonywał nieuczciwych operacji.

Niewątpliwie we fragmencie przekazanym u Swetoniusza mamy bankiera prowadzącego w sposób profesjonalny swoje operacje na *Forum* lub w innym

³⁴ O urzędnikach prowincjonalnych zob. J. F. Rodríguez Neila, *Las legaciones de las ciudades y su regulación en los estatutos municipales de Hispania*, „Gerión” 2010, t. 28, nr 1, s. 223-274; L.A. Curchin, *The end of local magistrates in the Roman Empire*, „Gerión. Revista de Historia Antigua” 2014, t. 32, s. 271-287.

miejscu publicznym³⁵. Miejszem dokonywania operacji finansowych była *mensa nummularia*. Zatem *nummularius* z fragmentu autorstwa Swetoniusza to niewątpliwie osoba, która nie tylko kontroluje jakość monety i realizuje jej wymianę, ale ponadto prowadzi szeroki katalog operacji bankierskich. Wobec powyższego wzmożona kontrola ze strony namiestnika prowincji miała swoje uzasadnienie prawne. Natomiast sankcje zastosowane przez Galbę mogą budzić dezaprobatę opinii publicznej, co z resztą wybrzmiewa z przekazu Swetoniusza.

Źródła informujące o działalności *praesides provinciae* pochodzące z okresu pryncypatu, szczególnie od Swetoniusza (Suet., *Vita Galbae* 9), korespondują z późniejszym przekazem Hermogeniana. O kompetencjach namiestnika prowincji traktuje tytuł 18 pierwszej księgi Digestów, gdzie kompilatorzy umieścili fragment z dzieła Hermogenianusa.

D. 1, 18, 10 (*Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum*): *Ex omnibus causis, de quibus vel praefectus urbi vel praefectus praetorio itemque consules et praetores ceterique Romae cognoscunt, correctorum et praesidum provinciarum est notio.*

Wszystkie sprawy, które w Rzymie należą do właściwości prefekta miasta, prefekta pretorianów jak też konsulów, pretorów i wszystkich pozostałych urzędników, należą do właściwości namiestników prowincji. Zatem *praesides provinciae* miał uprawnienia kontrolne względem bankierów podobnie jak *praefectus Urbi* w Rzymie. Szczególnej pieczy ze strony namiestnika prowincji winni być poddani *nummularii*. Po pierwsze *praesides provinciae* kontrolował ich ze względu na fakt, że prowadzili oni swego rodzaju koncesjonowaną działalność bankierską w ramach *mensa nummularia*. Oferując swoim klientom szereg usług finansowych podlegali obowiązkowi prowadzenia ksiąg rachunkowych oraz nadzorowi ze strony namiestnika prowincji. Ponadto *nummularii* byli poddani dodatkowej kontroli jako osoby dokonujące badania jakości i wymiany monety. To właśnie urzędnicy municypalni dysponowali urzędowymi wzorcami a w obszarze ich działalności znajdował się przegląd rzetelności miar i wag³⁶. Wobec powyższego przekaz Swetoniusza (Suet., *Vita Galbae* 9), koresponduje z fragmentem Ulpiana z księgi pierwszej Opinii.

D. 1, 18, 6, 4 (*Ulpianus libro primo opinionum*). *Neque licita negotiatione aliquos prohiberi neque prohibita exerceri neque innocentibus poenas irrogari ad sollicitudinem suam praeses provinciae revocet.*

³⁵ Zob. P. Niczyporuk, op. cit., s. 37 i nast.

³⁶ W. Landghammer, *Die Rechtliche und Soziale Stellung der 'Magistratus Municipales' und der 'Decuriones'*, Wiesbaden 1973 [= Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)], s. 150; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*², t. 2, s. 240.

Jurysta w sposób szczegółowy określił kompetencje namiestnika prowincji. Zdaniem Ulpiana, przy wykonywaniu swych obowiązków *praesides provinciae* powinien w istotny sposób zadbać, aby nikomu nie zabraniano prowadzenia dozwolonej działalności gospodarczej. Ponadto, co jest ważne z punktu widzenia dalszych rozważań, namiestnik prowincji musi mieć baczenie, aby nikt nie wykonywał działalności zakazanej oraz aby na niewinnych nie były nakładane kary. Zatem przejmował on uprawnienia kontrolne wobec bankierów i miał jurysdykcję do ich ukarania. Namiestnik prowincji czuwał, by działalność koncesjonowana, prowadzona w ramach *mensa nummularia*, była wykonywana uczciwie, rzetelnie i należycie.

Wnioski

Bankierzy rzymscy *nummularii*, których głównym zadaniem była kontrola jakości i wymiana monet, prowadzili swoje operacje w miejscach publicznych. Początkowo wykonywali je występując w roli urzędowych probierców, następnie stali się konkurentami innych bankierów oferując szereg usług finansowych w ramach *mensa nummularia*. *Nummularii* podlegali nadzorowi ze strony urzędników magistratury. Początkowo byli to edylowie. Kontrolowali oni *nummularii* ze względu na fakt prowadzenia operacji w ramach *mensa nummularia*. Ponadto, edylowie mieli uprawnienia w zakresie nadzoru nad tą grupą bankierów ze względu na ich działalność w zakresie badania jakości oraz wymiany monety. Występowanie w roli urzędowych probierców było istotne z punktu widzenia interesu publicznego. *Nummularii*, w historycznym rozwoju prawa rzymskiego, podlegali kontroli swej działalności przez prefekta miasta, którego kompetencje w prowincjach miał namiestnik. Ta kategoria bankierów miała szerszy nadzór, ze względu na wykonywanie operacji w zakresie badania jakości oraz wymiany monety.

Bibliografia

- Andreau J., *La vie financière dans le monde Romain. Les métiers des maniers d'argent (IV e siècle au J.C. – III e siècle ap. J.C.)*, Roma 1987.
- Bleicken J., *Ursprung und Bedeutung der Provocation*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung” 1959, t. 76, s. 324-377.
- Brancher M., *La jurisdiction civile du 'Praefectus Urbi'*, Paris 1909.
- Brtko R., *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímského práva*, Bratislava 2013.
- Buckland W.W., *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1908.

- Cagnat R., 'Praefectus urbi', „Le Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines” 1896, nr 4.1, s. 620.
- Castrén P., Lilius H., *Graffiti del Palatino: II, Domus Tiberiana*, Helsinki 1970, (=Acta Instituti Romani Finlandiae, IV).
- Colli U., 'Aediles', „Novissimo Digesto Italiano” 1957, nr 1.1, s. 337-339.
- Curchin L.A., *The end of local magistrates in the Roman Empire*, „Gerión. Revista de Historia Antigua” 2014, nr 32, s. 271-287.
- D'Orgeval B., *L'Empereurs Hadrien oeuvre législative et administrative*, Paris 1950.
- de Churruca J., *Die Gerichtsberkiet des 'praefectus urbi' über die 'argentarii' im klassischen römischen Recht*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung” 1991, nr 108, s. 304-324.
- De Martino F., *Storia della costituzione romana*, t. 4, Napoli 1974.
- De Martino F., *Storia della costituzione romana*², t. 2, Napoli 1975.
- Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010.
- Dignös G., *Die Stellung der Aedilen im römischen Strafrecht* (Dissertation), München 1962.
- Dydyński T., *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899.
- Földi A., *Dubbi e ipotesi in tema della terminologia relativa ai banchieri romani*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, t. 1, Warszawa 2000, s. 207-219.
- Freis H., *Die Cohortes Urbanae*, Köln – Graz 1967 (Epigraphische Studien 2).
- Guarino A., *Ancora sull'editto edilizio*, „Labeo. Rassegna di dritto romano” 1956, nr 2, s. 352-257.
- Guarino A., *L'editto edilizio e il diritto onorario*, „Labeo. Rassegna di dritto romano” 1955, nr 1, s. 295-299.
- Habel P., 'Argentarii' (2), „Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft” 1895, nr 2, szp. 710-711.
- Herzog E., *Geschichte und System der römischen Staatsverfassung*, t. II, Leipzig 1891.
- Höbenreich E., 'Annona'. *Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997.
- Impallomeni G., 'Edictum aedilium curulium', „Novissimo Digesto Italiano” 1960, nr 6, s. 372-373.
- Impallomeni G., *L'editto degli edili curuli*, Padova 1955.
- Karlowa O., *Römische Rechtsgeschichte*, t. 1, Leipzig 1885.
- Kaser M., *Die Jurisdiktion der kurulischen Ädilen*, [w:] *Mélanges Philippe Meylan*, Lausanne 1963, s. 173-191.
- Kaser M., Hackl K., *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996.
- Kołodko P., *Chłosta jako dodatkowy środek karny zaostrzający dolegliwości właściwej kary*, [w:] 'Salus rei publice suprema lex'. *Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 87-101.
- Kołodko P., *Chłosta jako kara w rzymskim wojskowym prawie karnym*, „Studia Prawno-ustrojowe” 2007, nr 7, s. 61-77.
- Kołodko P., *Prawne aspekty ograniczenia chłosty w prawie rzymskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2006, t. 4, s. 25-41.
- Krzynówek J., *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa 2000.

- Kubischek W., 'Aedilis', „Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft” 1894, nr 1.1, szp. 453-463.
- Kunkel W., Wittmann R., *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Zweiter Abschnitt: Die Magistratur*, München 1995.
- Kunkel W., *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974 (Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historisch Klasse [1969] 2).
- Kuryłowicz M., 'Crimen artioris annonae', „Res Historica” 29 (2010), s. 73-80.
- Kuryłowicz M., 'Loca aedilem metuentia' (Sen. de vita beata 7, 1, 3). Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej, „Annales UMCS. Sectio G, Ius” 1985–1986, nr 22-23, s. 123-136.
- Kuryłowicz M., 'Tresviri capitales' oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne, „Annales UMCS, Sectio G Ius” 1993, nr 40, s. 71-79.
- Kuryłowicz M., Działalność edylów rzymskich w okresie republiki w sprawach agrarnych, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. A. Sokala, E. Gajda, Toruń 2001, s. 97-109.
- Kuryłowicz M., Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich w prawach handlowych, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 876, „Prace Prawnicze” 1989, nr 125, s. 65-78.
- Kuryłowicz M., Nadzór magistratur rzymskich nad porządkiem publicznym, [w:] *Bezpieczeństwo i porządek publiczny – historia, teoria, praktyka: Konferencja naukowa: Hadle Szklarskie, 26 września 2003 r.*, red. E. Ura, Rzeszów 2003, s. 43-49.
- Kuryłowicz M., Przepęstwa spekulacji contra annonam w prawie rzymskim, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1993, nr 34.1, s. 5-14.
- Kuryłowicz M., Ustawodawstwo rzymskie w sprawie fałszywych miar i wag, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1991, nr 33.1-2, 73-77.
- Landghammer W., *Die Rechtliche und Soziale Stellung der 'Magistratus Municipales' und der 'Decuriones'*, Wiesbaden 1973 [= Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)].
- Maselli G., 'Argentaria'. *Banche e banchieri nella Roma repubblicana. Organizzazione prosopografia terminologia*, Bari 1986.
- Mommsen T., *Römischen Staatsrecht*, t. 2.1, Leipzig 1877 (przedruk Basel 1952).
- Mommsen T., *Römischen Staatsrecht*, t. 2.2, Leipzig 1888 (przedruk Basel 1952).
- Niczyporuk P., *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013.
- Nippel W., *Aufruhr und „Polizei“ in der römischen Republik*, Stuttgart 1988.
- Oehler J., 'Argentarii' (1), „Paulys Realencyclopädie der classischen Alterumswissenschaft” 1895, nr 2, szp. 706–710.
- Pavis D'Escurac H., *La Préfecture de l'annone: Service Administratif Impérial d'Auguste à Constantin*, Rome 1976 [= Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 226].

- Petrucci A., *'Mensam exercere'. Studi sull'impresa finanziaria romana (II sec. a. C. – metà del III sec. d.C.)*, Napoli 1991.
- Pikulska-Robaszkiwicz A., *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, Łódź 1999.
- Pikulska-Robaszkiwicz A., *Problem lichwy w republikańskim Rzymie* [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. A. Sokala, E. Gajda, Toruń 2001, s. 171-193.
- Rodríguez Neila J. F., *Las legaciones de las ciudades y su regulación en los estatutos municipales de Hispania*, „Gerión. Revista de Historia Antigua” 2010, nr 28, t. 1, s. 223-274.
- Ruciński S., *'Praefectus Urbi'. Le Gardien de l'ordre public à Rome sous le Haut-Empire Romain (à partir d'Auguste jusqu'à Dioclétien)*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2005, nr 92 [2007]), fasc. 2, s. 283-288.
- Ruciński S., *'Praefectus Urbi'. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2008.
- Ruciński S., *Geneza cesarskiej prefektury miejskiej*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 1998, nr 85, fasc. 1, s. 91-105.
- Ruciński S., *Prefekt miasta nadzorczą „obcych” w cesarskim Rzymie na podstawie De morte Peregrini 18 Lukiana z Samosaty*, „Antiquitas” 2007, nr 29 [Grecy, Rzymianie i ich sąsiedzi, red. K. Nawotko, M. Pawlak], s. 521-539.
- Ruciński S., *Vigilesque suo pro Caesare cure, dulce opus. Prefekt miasta strażnikiem bezpieczeństwa cesarza w I w. po Chr.*, [w:] *Salus rei publicae suprem lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 251 i nast.
- Ruciński S., *'Praefectus Urbi'. Le Gardien de l'ordre public à Rome sous le Haut-Empire Romain*, Poznań 2009.
- Russo Ruggeri C., *'Ne veterator pro novicius veneat'*, „Index: quaderni camerti di studi romanistici, International Survey of Roman Law” 1996, nr 24, s. 251-274.
- Sabbatucci D., *L'Edilità romana: magistratura e sacerdozio*, Roma 1954 (Memorie della Accademia Nazionale dei Lincei-Classe di Scienze morale, storiche e filologiche 8.6, fasc. 3).
- Santalucia B., *Diritto e processo penale nell'antica Roma*², Milano 1998.
- Schiller A.A., *Roman Law: Mechanisms of Development*, Mouton 1978.
- Schiller A.A., *The Jurist and the Praefects of Rome*, „Revue Internationale des droits de l'Antiquité” 1949, nr 3, s. 319-359.
- Schmitz L., *'Argentarii'*, [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 130.
- Schmitz L., *'Mensarii', 'Mensularii', or 'Nummularii'*, [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 750.
- Siber H., *Die plebejischen Magistraturen bis zur 'lex Hortensia'*, Leipzig 1939.
- Smith W., *Moneta*, [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 620-621.
- Solidoro Maruotti L., *Aspetti della 'giurisdizione civile' del 'praefectus urbi' nell'età severiana*, „Labeo. Rassegna di diritto romano” 1993, nr 39, s. 174-233.

- Stolfi E., *Studi sui „Libri ad edictum” di Pomponio. Contesti e pensiero*, „Collana della Rivista di Diritto Romano” 2001, [www.ledonline. it /rivistadirittoromano/](http://www.ledonline.it/rivistadirittoromano/), Maggio.
- Strachau-Davidson J. L., *Problems of the Roman Criminal Law*, t. 1, Oxford 1912 (przedruk Amsterdam 1969).
- Talamanca M., ‘*Argentarii*’, „*Novissimo Digesto Italiano*” 1957, nr 1.2, s. 940-941.
- Tondo S., *Profilo di storia costituzionale romana*, t. 1, Milano 1981,
- Vademecum historyka starożytnej Grecji Rzymu*, red. E. Wipszycka-Bravo, t. 1, Warszawa 1983.
- Vigneaux P.-E. , *Essai sur l’histoire de la praefectura urbis à Rome*, Paris 1896.
- Volterra E., *Ancora sull’editto degli edili curuli*, „*Iura*” 1956, nr 7, s. 141-149.
- Volterra E., *Intorno all’editto degli edili curuli*, [w:] *Scritti della Facoltà di Giuridica Bologna in onore di Umberto Borsi*, Padova 1955, s. 1-19.
- Watson A., *Sellers’ Liability for Defects: Aedilician Edict and Praetorian Law*, „*Iura*” 1987, nr 38, s. 167-175.
- Zumpt A.W. , *Das Criminalrecht der römischen Republik*, t. 2, *Die Schwurgerichte*, Berlin 1865.

STRESZCZENIE

Nummularii podlegali kontroli ze strony urzędników republikańskich – edylów oraz cesarskich – *praefectus Urbi*. Ów nadzór był dwójakiego rodzaju, a mianowicie był realizowany wobec tej kategorii bankierów, jeśli prowadzili oni swe operacje w ramach *mensae*, oferując swym klientom szereg usług finansowych. Ponadto byli objęci kontrolą ze strony magistratury ze względu na operacje probiercze oraz te związane z wymianą monety. Kompetencje edylów oraz *praefectus Urbi* w prowincjach realizował namiestnik.

SUMMARY

The Supervision over Roman bankers (*nummularii*)

Nummularii were under the control of Republican officials – aediles and the imperial – *praefectus Urbi*. This supervision was doubled namely it was implemented against this category of bankers, if they carried out their operations under the *mensae*, offering their clients a range of financial services. In addition, they were under the control of the magistrate due to assessment of the money and exchange operations. The competence of the aedile and *praefectus Urbi* in the provinces was fulfilled by the governor.